

СТАТТІ: НАВІЩО МАРКС?

Повернення до теми

*Сергій
Грабовський*

УДК 314/316(477)

ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ СТУДІЇ ТА УКРАЇНСЬКИЙ МАРКСИЗМ

Звичайно, неможливо охопити неосяжне, але все ж дивує, чому два значні тематичні обшири виявилися поза сферою обговорення учасників круглого столу «Ідеологія і утопія. Спадщина марксизму і сучасна політична реальність» («ФД», 2018, № 2). Між тим саме в цих сферах марксизм виявив себе чи не найбільш конструктивно та ефективно, саме вони справили і справляють величезний вплив на революції останніх сторіч. Це — соціалістичний фемінізм і антиколоніальний та постколоніальний дискурс, сума (чи компендіум) їхніх філософських, політичних, етичних, естетичних ідей і світоглядних настанов, у той чи той спосіб утілених у практичні дії (чи залишених у вигляді утопічних конструктів).

І хоча фемінізм як такий виник ще до народження Маркса та Енгельса, а сам термін з'явився на початку 1870-х незалежно від них, важко уявити реальний феміністичний рух другої половини ХІХ сторіччя без впливу ідей тих, кого традиційно звать «основоположниками марксизму», без практичної участі дочки Маркса Елеонори та активної діячки німецької соціал-демократії Клари Цеткін. А у ХХ сторіччі цей вплив і розширився, і поглибився. Досить згадати, що Всеросійська революція 1917-го розпочалася саме з масових жіночих маніфестацій у Петрограді у День боротьби жінок за соціальні, політичні й економічні права (за юліанським календарем), установлений за сім років до цього міжнародною конференцією соціалісток-феміністок з ініціативи німецьких соціал-демократок

© С. ГРАБОВСЬКИЙ,
2018

Лені Грюнберг і тієї самої Клари Цеткін. Досить було кількох десятків активісток, щоб повернути довжелезні черги за хлібом упоперек вулиць, звести їх до купи і повести до центру міста. А далі — пішло, причому практично без більшовиків, партія яких загалом тоді налічувала близько 4 тисяч членів. Переляканий імператор Ніколай II «милостиво дарував» жінкам виборчі права, проте було вже запізно: до маніфестанток приєдналися робітники й лейб-гвардії Волинський полк...

Що ж стосується антиколоніального руху, його ідеології та практики, і нині вельми популярних постколоніальних студій, то доводити як вплив на них ідей Маркса, так і значущість цих ідеологій і практик зайве. Хоча, звісно, повсюдно намагання безпосередньо втілити в країнах «третього світу» приписи «Комуністичного маніфесту» призводили виключно до катастроф; натомість «творче», як то кажуть, осмислення інших ідей Маркса і подальша розробка та втілення деяких із них зазвичай мали наслідками успіхи, часом — неабиякі.

При цьому колоніальна та постколоніальна проблематика, на думку автора цієї статті, надзвичайно актуальна для України — поза тим, маємо ми на увазі ідеї Маркса чи ні. Адже провали в реформах останніх десятиріч зумовлені передусім ігноруванням постколоніального статусу України. Бо ж якщо Україна — не Росія (чи потрібно це доводити на сторінках «Філософської думки?»), то водночас Україна — не Польща, і не лише тому, що у нас не панує католицизм і пов'язана з ним ментальність, нехай і в її світських проявах.

Окрім того, на круглому столі майже не йшлося про український марксизм (або, якщо використати інші терміни, його українські модифікації та апікації). Це теж досить дивно, оскільки український марксизм мав істотні відмінності від російського чи польського, навіть коли використовував відповідні мови, та «стартував» цілих півтора сторіччя тому, причому українські теоретики мали переважно безпосередні зв'язки з «основоположниками», їхніми учнями та західними послідовниками. Одну з цих головних відмінностей у 1870-ті схарактеризував лідер українських соціальних демократів Сергій Подолинський, кореспондент і, водночас, ідейний опонент Маркса з низки економічних проблем: «Питання про національності українофілами розв'язується так само, як і західними соціалістами, тобто що національність являє собою дуже зручне групування для економічного самоуправління тепер, і, ймовірно, буде являти доти, доки будуть відмінності у мові та інші національні особливості» [Подолинський, 2002: с. 243].

Ідеї Маркса, за його власним свідченням, у науковому та публіцистичному середовищі Російській імперії першим почав обстоювати активний громадєць Микола Зибер. «Ще 1871 року пан М. Зибер, професор політичної економії в Київському університеті, у своїй праці “Теорія цінності та капіталу Д. Рикардо” показав, що моя теорія цінності грошей і капіталу в її головних рисах є необхідним подальшим розвитком учення Сміта—Рикардо, — писав

Маркс. — При читанні цієї цінної книги західноєвропейського читача особливо вражає послідовне проведення однораз прийнятого суто теоретичного погляду» [Маркс, s.a.(a): с. 20]. Проте М. Зибер був не тільки теоретиком, а й практиком: разом із М. Драгомановим, О. Кістяківським та іншими громадськими діячами після фактичної заборони Валуєвським циркуляром 1863 року української культурницької діяльності він започатковує українську кооперацію. Чи не стала ця практика одним з тих чинників, які підштовхнули Маркса визначити кооперативи як «перехідні форми від капіталістичного способу виробництва до асоційованого» [Маркс, Энгельс, s.a.(b): т. 25, ч. 1, с. 483–484]?

Цікавим, як на мене, є й те, що на українських теренах достатньо швидко з'явилися й опоненти тих авторитарних і тоталітарних ідей, які містилися у текстах Маркса й Енгельса, причому опоненти з-поміж уважних читачів, а часом і перекладачів цих текстів. Разом із тим ці опоненти перебували під очевидним впливом інших засадових ідей марксизму. С. Подолинського тут уже згадувано; його критика марксистської політекономії та власні ідеї в цій царині — це окремих сюжет. Відчутний вплив ідей Маркса є у програмних документах організації «Народна воля», у виконкомі якої провідну роль відігравали соціалісти-українці, про яких тоді говорили, що в одній кишені у них «Кобзар», а в іншій — «Капітал». У цих програмних документах йшлося не лише про ліквідацію самодержавства та перехід до парламентської форми правління, а й про трансформацію імперії на федеративний Загальноруський союз з правом незалежності тих націй, які цього прагнуть. Ця версія соціалізму засадово мала на меті парламентаризм, місцеве самоврядування, свободу слова і друку, віросповідання, національного самовизначення. На судовому процесі після вбивства імператора Олександра II фактичний лідер «Народної волі» на тому етапі її існування, нещодавній «молодогромадivecь» Андрій Желябов наголошував: «Ми — державники, не анархісти... Ми визнаємо, що уряд завжди буде, що державність неминуче мусить існувати, оскільки існуватимуть спільні інтереси... Ми стоїмо за принцип федерального устрою держави... Як соціаліст я, звісно, протестую проти всіх суспільних перепоп, станових і класових, на яких ґрунтується можливість експлуатації людини людиною... Але що стосується буржуазії, я не поділяю тієї ворожої непримиренності, яка часто віднаходиться в наших лавах. Представники промислових класів не чужі нам, коли йдеться про здійснення у нас гарантій для розвитку свобод, прав особистості, освіти. Вони, як і ми, потребують падіння самодержавства, жадають правосуддя, віротерпимості, знань, права формувати бюджет і контролювати та розвивати внутрішній ринок» [Желябов, s.a.]. Як бачимо, Желябов уже за тих часів вважав оптимальним не тоталітарний, як чимало з російських симпатиків Маркса, а демократичний соціалізм.

Українським критиком ідей Маркса та Енгельса наприкінці XIX сторіччя став Іван Франко, який у молодості встиг побувати у лавах галицьких марксистів. У брошурі «Що таке поступ?» він, віддавши належне Марксовим

дослідженням капіталізму, наочно окреслив тоталітарний характер держави, яку прагнули побудувати тодішні соціал-демократи на ґрунті ідей Маркса та — головним чином — Енгельса, навіть у разі, якщо владу буде здобуто суто демократичним шляхом: «По думці соціаль-демократів держава — розуміється, будуча, народна держава — мала стати ся всевладною панею над житем усіх горожан. Держава опікуєся чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержане відповідне до його праці й заслуги. Вона, знаючи потреби всіх своїх горожан, регулює, кільки й чого треба робити в фабриках, кільки вся суспільність потребує хліба й живности, кільки кожний чоловік має працювати, а кільки спочивати, а кінець кінців може дійти й до того, кільки в ній людей має родитися, аби цілість не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей і аби живі мали чим вигодуватися. Отся віра в необмежену силу держави в будучім устрою, то головна прикмета соціальної демократії... Нема що й казати, є дещо привабного в такому погляді, особливо для тих бідних людей нинішнього часу, що не знають сьогодні, де дітися і що в рот вложити завтра; для тих мільонів беззахистних дітей, що виростають або зовсім без опіки родичів, або терплять нераз муки і знуцання від злих, темних, п'яних або хворих родичів та опікунів. Житє в Енгельсовій народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є й у тім погляді деякі гачки, що будять поважні сумніви. Поперед усього та всеможна сила держави налягла би страшеним тягаром на жите кожного поодинокого чоловіка. Власна воля і власна думка кожного чоловіка мусіла би шезнути, занідіти, бо ануж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховане, маючи на меті виховувати не свобідних людей, але лише позиточних членів держави, зробились би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростили б і жили би в такій залежности, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліційних державах нема і мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою... І стара біда — нерівність, вигнана дверима, вернула би вікном: не було би визиску робітників через капіталістів, але була би всевладність керманічів — усе одно, чи родовитих, чи вибраних — над мільонами членів народної держави. А маючи в руках таку необмежену владу хоч би лише на короткий час, як легко могли би ті керманічі захопити її на завсігди! І як легко при такому порядку підтяти серед людности корінь усякого поступу й розвою і, довівши весь загал до певного ступеня загального насичення, зупинити його на тім ступені на довгі віки, придушуючи всякі такі сили в суспільності, що пхають наперед, роблять певний заколот, будять невдоволене з того, що є, і шукають чогось нового» [Франко, s.a.(b)]. Коментувати, мабуть, зайве, наскільки точно й лаконічно окреслені як зваби тоталітарного соціалізму, так і його катастрофічність. Значно пізніше Мераб Мамардашвілі назве ті трансформації людини, які на початку ХХ сторіччя завбачав Франко, «антропологічною катастрофою».

Водночас саме український марксист Юліан Бачинський 1895 року першим обґрунтував ідею соборності й незалежності України. У книзі «Україна Irredenta» (Україна уярмлена) він на підставі вивчення соціально-економічного розвитку Європи загалом та українських земель Галичини і Наддніпрянщини зокрема окреслив об'єктивну потребу в подоланні уярмленого стану та створенні Української самостійної соборної держави. На його думку, соціально-економічний розвиток як Галичини, так і Наддніпрянщини відбувався надзвичайно сповільнено, у zdeформованому вигляді, з великим відставанням від провідних європейських держав, що спричиняло зuboжіння й страждання селянства та пролетаріату. Головна причина цього — те місце, яке об'єктивно посідали українські землі в імперіях Габсбургів і Романових. Йшлося про фактичний колоніальний статус з усіма його наслідками, в тому числі — масовою еміграцією представників трудових класів у пошуках кращої долі, що, у свою чергу, з кожним роком дедалі більше унеможливлювало у майбутньому нормальний економічний розвиток України, оскільки вона втрачала свої найкращі трудові ресурси. Бачинський підкреслював, що в Європі нормальний економічний розвиток відбувався через створення національних держав, в яких буржуазія здобувала якнайкращі умови для розвитку своєї справи, оскільки власна держава забезпечувала «своїй» буржуазії всі потрібні їй заходи протекції. «Буржуазія, національна ідея і національна держава — се вплив економічної еволюції, дитина капіталістичної продукції» [Бачинський, 1924: с. 71]. Наприкінці XIX сторіччя українська буржуазія не витримувала конкуренції з австрійською і польською, у випадку Австро-Угорщини, і російською і знов-таки польською, у випадку Російської імперії. Потенційно всі українські землі становлять економічну цілісність, стверджував Бачинський, а «єдності економічній мусить відповідати єдність політична» [Бачинський, 1924: с. 146]. Задля цього на Галичині українські національні змагання потрібно було перевести з культурницької площини у політичну, а на Наддніпрянщині інтелігенція мусила працювати над піднесенням національного духу. «Попри боротьбу з російським абсолютизмом, потреба вже тепер почати тій малій горстці свідомих уже Українців будити серед української суспільности в Росії, наскільки се лише можливо, і думки про політичну самостійність України» [Бачинський, 1924: с. 162]. Не в останню чергу тому, що насувається загроза «можливої в найближшій часі загально-європейської війни» [Бачинський, 1924: с. 88], наслідком якої стане розпад і Росії, і Австро-Угорщини внаслідок революцій, — і до цього слід бути якнайкраще підготовленими. При цьому «боротьба за політичну самостійність України не відноситься також виключно до Українців-народу, а взагалі до всіх, що замешкують Україну, без огляду на те, чи се автохтон-Українець, чи кольтоніст: Великорос, Поляк, Жид чи Німець. Спільний інтерес з'українчить їх, змусить їх усіх стати українськими “патріотами”» [Бачинський, 1924: с. 95]. Інакше кажучи, у книзі йдеться про формування модерної української національної спільноти на ґрунті

не розмов про неї, не химерних марень теоретиків, а спільних практично-політичних дій різних класів пригнобленої країни, що є органічним для розуміння цієї проблематики Марксом та Енгельсом їхнього «зрілого» й «пізнього» періоду.

Іван Франко того самого року опублікував присвячену ідеям книги Бачинського розвідку «Ukraina irredenta», критикуючи автора за «догматизм», але цінуючи її появу «як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомості» [Франко, s.a.(a)]. При цьому, писав Франко, «раз відчута буде — у кого з національних, у кого з економічних причин — потреба політичної самостійності України, то справа ця вийде на порядок денний політичного життя Європи і не зійде з нього, поки не осушиться» [Франко, s.a.(a)].

Подальший, бодай побіжний і так само здійснюваний на стику історії філософії та філософії історії, огляд розвитку українського марксизму у ХХ сторіччі, передусім через його обсяг, — за межами цієї статті; тут же варто звернути увагу на антиколоніальну та постколоніальну проблематику, порушену в перші декади ХХ сторіччя теоретиками, які позиціонували себе як українські марксистки, ліві соціалісти або націонал-комуністи. Для останніх усесвітня революція була інструментом, який дав би змогу здійснити національну модернізацію, «добудову» своєї нації з тим, щоб вона могла на рівних увійти в майбутню спільноту вільних народів. В Україні націонал-комуністи вважали, що становлення комуністичного ладу призведе до знищення як соціального, так і національного гноблення, що Україна та Росія мають стати рівноправними державами та що комунізм не потрібно уніфікувати за російським зразком і будувати за вказівками Москви. Така настанова була в ті часи типовою для всіх різновидів націонал-комунізму у колоніальних країнах.

На ранніх етапах свого існування націонал-комунізм не лише в Україні мав радше авторитарний, ніж тоталітарний характер, був налаштований на співпрацю з «національними кадрами», нехай у минулому вони й були членами інших партій чи безпартійними фахівцями, допускав дискусії та певний плюралізм не лише в ідеологічній, а й у політичній сфері, хоча і в межах марксистських позицій (так, в УСРР до середини 1920-х існували три комуністичні партії — КП(б)У як відносно автономна на той час складова партії російських більшовиків, паралельна Українська компартія і Єврейська Компартія). А головне — він мав яскраво виражений антиколоніальний характер і намагався протидіяти російському як «білому», так і «червоному» імперіалізму й чорносотенству.

1919 року два члени РКП(б) — Сергій Мазлах і Василь Шахрай — видали друком книгу «До хвилі (Що діється на Україні і з Україною)», де зазначали, що індустріальний капіталізм перетворив східну Україну на розвинену російську колонію, а її мешканців — на сучасну націю. А водночас це підготувало ґрунт для незалежності України; на їхню думку, український національно-

визвольний рух був не вигадкою буржуазії, а одним із тих демократичних рухів (вони вжили епітети «антиімперіалістичний», «антикапіталістичний», «прогресивний»), що мали на меті створення національної держави. Автори рішуче наголосили: «Самостійність — се дійсний зміст українського руху» [Мазлах, Шах-Рай, 1919: с. 26], — і зазначили, що це не узбіччя політики, а її осереддя: «Під примусом фактів, подій, логікою реального революційного національно-визвольного руху на Україні — обидві найбільш авторитетні організації України: Ц. Рада і Ц. В. Комітет Совітів прийшли до самостійності. Були різні наміри, різні точки погляду, різні бажання, різні філософічні, соціально-політичні, ідеологічні взагалі міркування — а результат, конечний пункт, у який уткнулися всі, був один: самостійність!» [Мазлах, Шах-Рай, 1919: с. 31]. Прямо говориться у книзі й про колоніальний характер взаємин України та Росії в економічному й політичному плані: «Сі зв'язки і стосунки були аналогічні зв'язкам і стосункам між «метрополією» і «колонією». Не дурно ж література по національному питанні говорила про «анексію» Росією між другими країнами і України» [Мазлах, Шах-Рай, 1919: с. 38]. Звідси й висновок: нормальний розвиток України можливий виключно за умови подолання її колоніального стану, за умови «конституювання українським народом себе, незалежно від старих кордонів, яко націю, самостійний державно-політичний організм» [Мазлах, Шах-Рай, 1919: с. 33].

Утворена на початку 1920 року Українська комуністична партія у програмі зазначила, що «задачі національно-політичного визволення українського народу вирости на ґрунті потреб належного розвою продукційних сил українського економічного організму ще за капіталістичного ладу, бо той розвій спинявся експлуатацією України з боку імперіалістичної Росії, вів в дальшій розгортанні суспільних взаємин до нечуваного поневолення і гніту українського народу» [Програма, s.a.]. У програмі сказано про практику проведення «імперіалістичної денационалізаторської політики Росії відносно України» [Програма, s.a.], одним із наслідків чого можна вважати «нерозвинену комуністичну і ще імперіалістичну волю російського пролетаріату в Росії і почасти на Україні» [Програма, s.a.]. Для подолання цієї ситуації в ім'я перемоги антиімперіалістичної революції «У.К.П. ставить своїм завданням притягнення пролетаріату до культурної пролетарської творчости на українському народньому ґрунті» [Програма, s.a.].

Найбільш розгорнуте політико-економічне дослідження явища колоніалізму та обґрунтування статусу України як однієї з «колоній європейського типу» дав Михайло Волобуєв-Артемов у статті «До проблеми української економіки», надрукованій «у порядку дискусії» в журналі «Большовик України» (№ 2–3, 1928). Написана ця значна за обсягом (понад 4 др. арк.) стаття була 1927 року, коли ще можливе було публічне обговорення партійного курсу, коли точилася дискусія, присвячена підготовці першого п'ятирічного плану. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним було питання, як саме розглядатиметься в ньому УСРР і як плануватимуть її розвиток. Але

парадоксальним чином сталося так, що Сталін переміг у боротьбі зі своїми реальними й потенційними конкурентами саме під час написання статті. Від того моменту, за словами Ю. Шаповала, «від союзних республік вимагалося одне — неухильно виконувати лінію центру... Виступ М.С. Волобуєва був свого роду оприлюдненим протестом проти цієї «генеральної лінії» [Шаповал, 1994: с. 106]. Опонування сталінській лінії істотно позначилося на долі Волобуєва та його ідей (негайно названих «волобуєвщиною» й «ідейно розгромлених»).

За пізнішими словами самого Волобуєва, він бачив «необхідність перенести обговорення національної проблеми із захмарних сфер, літератури, на ґрунт економічних інтересів» [Шаповал, 1994: с. 106]. Отже, він вважав, що Радянська Україна являла собою єдиний господарський комплекс, що, однак, ігнорували і російські економісти, і московські керівні установи (зокрема Госплан СРСР), які взагалі уникали самої назви «Україна»: «Деякі економісти взагалі уникають вживати назву Україна. Замість того, віддають перевагу назвам “Південь”, “Південний район” або, додержуючись термінології Держплану СРСР: “Південно-Західній”, “Південно-Гірничо-Промисловий”. Нерідко здибуємо навіть тепер “Південь Європейської Росії”, “Південно-Російське Господарство”» [Волобуєв, s.a.]. Згідно з Волобуєвим, то була інерція російського колоніалізму.

Тож предметом уваги Михайла Волобуєва стали фази розвитку колоніальної політики царату в Україні до жовтня 1917 року і спростування концепту повної єдності дореволюційної економіки Російської імперії. На думку дослідника, ця економіка була єдиною на імперіалістичних засадах, але, з погляду відцентрових сил пригнічених нею колоній, вона являла собою комплекс національних економік двох типів. У зв'язку з цим значну частину статті Волобуєва (її другий розділ зветься «Про типи колоніальної залежності») присвячено неадекватності розуміння колоній лише як «заморських територій» десь в Азії чи Африці та феномену «колонії європейського типу». Економіст покликався, зокрема, на тексти знаного російського історика-марксиста Покровського, який стверджував, що Росія була однією з найбільших колоніальних імперій, але водночас і критикував його за те, що той «не згадує про такі колонії царської Росії, як Польща, Фінляндія, Україна» [Волобуєв, s.a.], оскільки, мовляв, «щодо всіх цих країн не можна обмежуватись визначенням їхньої економічної ролі, як ринку сировини» [Волобуєв, s.a.]. Тим часом в економічному і культурному плані деякі колонії можуть бути розвиненішими за метрополію. «Вся плутанина виникає через те, що вважають, ніби колонія має бути обов'язково відсталішою порівняно з метрополією, і що колоніальна політика обмежується лише «експлуатацією відсталого господарства колонії» [Волобуєв, s.a.]. Показавши на численних фактах, що Росія з часів Петра I цілеспрямовано перетворювала «малоросійські губернії» на колоніальні володіння, руйнуючи цілісність і знижуючи рівень розвиненості української економіки, Волобуєв вийшов на зумовлене

об'єктивними потребами імперії перетворення України на «колонию європейського типу». Він пише: «Єдність руської та української економіки плюс до того інші руські („азіатські та європейські колонії“) давала те, що зветь „єдиною російською економікою“. Факт існування цього складного комплексу, що його було побудовано на основі експлуатації колоній, не дає, проте, права відкидати наявність певних центробіжних тенденцій серед пригнічених колоній. Безперечно, форми зв'язку між метрополією та колоніями європейського типу відмінні від зв'язків метрополії з колоніями типу азійського. В останньому випадкові маємо ми справу з експлуатацією відсталих господарських форм передовою капіталістичною економікою, в першому ж і господарство колонії є капіталістичне» [Волобуєв, s.a.]. Продовжуючи ці теоретичні розмисли, Волобуєв зазначає, що в тодішньому світі колоній суто азійського типу стає менше: «Яскравий приклад тому Індія, де розвиток національного капіталізму змінює поволі і політичні форми залежності. Як на приклад переходової форми можна вказати хоч би Азербайджан — колонию царської Росії» [Волобуєв, s.a.]. Це зумовлено пришвидшеним економічним розвитком цих колоній завдяки інтенсифікації використання їхніх ресурсів метрополіями.

При цьому розвиток усесвітнього ринку не скасовує існування цілісних економічних структур у національно-державних межах. По-перше, світовий ринок пронизаний суперечностями й антагонізмами; по-друге, деякі частини цього ринку ще проходять із певним запізненням стадію «національного оформлення». «Захопивши і визискуючи багатонаціональний терен інших країн, імперіалістична метрополія не знищує, однак, і не може знищити центробіжних тенденцій пригнічених національних організмів» [Волобуєв, s.a.]. При цьому етнографічний чинник у становленні такого організму не завжди є вирішальним, особливо коли йдеться про Європу. «Колонія європейського типу — це капіталістично оформлений господарський організм» [Волобуєв, s.a.]. Але розвиток цього організму істотно деформується метрополією, «суть наслідків колоніальної залежності для колонії „європейського типу“ полягає передусім у відхиленні розвитку продукційних сил на користь економіки метрополії» [Волобуєв, s.a.]. Тобто цілісний економічний організм унаслідок тиску та команд «згори» змушений працювати не в своїх інтересах, а його структура помітно деформується, одним із наслідків чого є деструкція робочої сили.

Волобуєв наголошував, що коли п'ятирічний план не розглядатиме Україну як окрему економічну одиницю і позбавлятиме її інвестицій на користь центрального російського промислового регіону, якщо розриватимуться ланцюжки внутрішньої кооперації, якщо «викачуватиметься» кваліфікована робоча сила, то Україна знову перетвориться на колонию, не набуде статусу рівноправної соціалістичної республіки, якою вона теоретично має бути, та не матиме перспектив справді ефективної інтеграції до майбутньої світової соціалістичної економіки. А далі йде висновок, який

виходить за межі суто економічного підходу: «Ліквідація „провінційального становища” нашої мови, нашої літератури, нашої культури взагалі буде наслідком забезпечення Україні нестримного розвитку продукційних сил, забезпечення їй становища оформленого й закінченого національно-господарського організму, остаточного відмовлення розглядати її як просту суму районів єдиної неподільної економіки» [Волобуєв, s.a.].

Того самого 1928 року вийшов друком навчальний посібник Андрія Річицького «Нарис з історії української революції», де було сказано: «Між лютом та жовтнем 1917 року Україна надає нам приклад буржуазно-демократичної революції в пригнобленій колонізованій країні» [Річицький, 1928: с. 23–24].

Парадоксально, проте 90 років тому українські марксистки незрівнянно краще розуміли природу колоніалізму, ніж переважне число сучасних західних дослідників. Скажімо, англійська Вікіпедія як приклади колоній модерного часу наводить виключно території та країни Азії, Африки, Америки, Океанії і зовсім не згадує колоніальні володіння тих чи тих імперій у Європі, цим самим входячи у суперечність з окресленою в ній самій концепцією, де сказано: «На відміну від маріонеткової держави або держави-сателіта, колонія не має незалежного міжнародного представництва, а її адміністрація верхнього рівня перебуває під прямим контролем метрополії» [Colony, s.a.]. Ба більше: ця Вікіпедія, згадуючи колишні колонії Росії, не забуває Аляску, Форт Росс (Каліфорнія), Форт Єлизавети (Гавайї), Сагалло (Африканський Пік), але навіть не згадує «класичні» російські колонії в Азії, ґрунтовані, між тим, насамперед на расовому принципі [Category, s.a.].

Тим часом у 1920-х те, що Російська імперія включала величезні колоніальні володіння, було абетковою істиною для тодішніх марксистів усіх напрямків. Навіть для «досталінських» більшовиків, ось показові цитати з томів Великої Советської Енциклопедії щодо Закавказзя: «У царській Росії економічні відносини стосовно А[зербайджану] (як і решти Закавказзя) одразу ж склалися за типом відносин метрополії до колонії» [Азербайджанская ССР, 1926: с. 653]; «Маючи шире ліричне обдарування, Б[араташвілі], подібно до інших поетів грузинського романтизму, виявив у своїй поезії ту соціально-політичну кризу і громадський занепад сучасної йому Грузії, які були викликані приєднанням її до Росії (1801) і — тим самим — утратою політичної та культурної незалежності і фактичним перетворенням її на російську колонію» [Бараташвили, 1926: с. 693] тощо. Понад те: у другому виданні цієї енциклопедії йшлося і про «колоніальне панування Росії над Україною» [Хмельницький, 1935: с. 818].

Причина такої трансформації колоніальної й постколоніальної проблематики у західній суспільній науці тлумачать по-різному. Скажімо, Микола Рябчук, один із перших українських дослідників, який працював на полі *Postcolonial Studies*, на підставі власного досвіду зазначав: «Західні постколоніальні студії сформувались на базі вивчення традиційних «заокеанських»

імперій та їхньої актуальної спадщини. Вони мають дуже істотний, а подеколи й ключовий расовий компонент, який неможливо безпосередньо перенести на українсько-російські стосунки» [Рябчук, 2011]. Відтак Рябчук, намагаючись уписатися в контекст західного дискурсу, відзначає: «Україна, однак, принципово відрізняється від колонізованих країн Азії, Африки та Америки тим, що відмінність між панівною й підлеглою групою мала тут мовно-культурний, а не расовий характер. Чорною шкірою для українців завжди була їхня “рабська”, “колгоспна” мова» [Рябчук, 2011: с. 11]. Насправді бачимо, по-перше, не «формування», а «переформатування» постколоніальних студій, в яких (коли цей термін ще не існував, але проблематика була) 90 років тому побутувало поняття «колонія європейського типу», по-друге, їхню явну примітивізацію. Бо ж, наприклад, головна «відмінність між панівною і підлеглою групою» у переважній частині Латинської Америки на початку XIX сторіччя мала не расовий і не мовно-культурний характер; ішлося про апріорі різний статус прибульців з Іспанії у першій генерації та народжених у колоніях креолів. Тому там закономірно постав описаний свого часу Бенедиктом Андерсоном (який, до речі, є «зразковим» постмарксистом, а був колись неомарксистом) креольський націоналізм [Anderson, 1991: р.24], який і став рушійною силою незалежнення колоній Іспанії та Португалії. Крім того, цікаво, який расовий чинник вів у бій з королівськими військами мешканців британських колоній в Америці?

Чи, можливо, мав рацію *alter ego* Маркса — Енгельс, який у статті «Зовнішня політика російського царизму» (1892 рік) наголошував: «Будь-яке загарбання території, будь-яке насильство, будь-яке гноблення царизм здійснював не інакше, як під приводом просвітництва, лібералізму, визволення народів» [Маркс, Енгельс, s.a.: т. 22, с. 24]. І додавав, що «по-дитячому наївні західноєвропейські ліберали цьому вірили», так само, як «не менше наївні консерватори» теж вірили «в порожні фрази про захист легітимізму, про підтримку порядку, релігії, європейської рівноваги, про святість договорів — фрази, які одночасно твердить офіційна Росія» [Маркс, Енгельс, s.a.: т. 22: с. 24]. А далі Енгельс завважував зрозумілість того презирства, з яким дивиться російська еліта на «освічений» Захід. Як на мене, це ще один вимір актуальності «автентичного марксизму», який, на жаль, не було зазначено на круглому столі.

Є, втім, і такі західні дослідники, що визнають колоніальну політику Росії та ССРСР — але із застереженнями. Скажімо, Дейвід Чіоні Мур 2001 року опублікував статтю «Чи префікс “пост-” у слові “посткомунізм” є тим самим, що й у слові “постколоніалізм”?». У ній хоча й відзначено, що все ж таки ССРСР проводив більш чи менш жорстку колоніальну політику, але сказано, що ті, хто вважає советський експеримент неколоніальним, «небезпідставно вказують на прагнення комуністів визволити трудящі маси, ліквідацію багатьох привілеїв для етнічних росіян на півдні і сході колишньої імперії, підтримку багатьох союзних мов, побудову заводів, лікарень,

шкіл, звільнення жінок від гарему і паранджі, підтримку антиколоніальної боротьби у третьому світі, а також той факт, що чимало неросіян у советській сфері впливу підтримувало більшовицький режим» [Moore, s.a.: p. 123]. Дивна річ: хіба самі Маркс та Енгельс неодноразово не підкреслювали, що метрополія вимушена розвивати ті чи ті сфери життя колоній, виходячи з власних інтересів, але тим самим готуючи підвалини майбутнього звільнення загарбаних країн? І чи не про те саме писав Михайло Волобуєв? І хіба можна не зважати на те, що «прагнення комуністів визволити трудящі маси» реально втілювалося у колективізацію, ГУЛАГ, безпаспортне рабство колгоспників, злиденне життя робітництва, повну залежність від влади інтелігенції? Чи на те, що «побудова заводів, лікарень, шкіл» була підпорядкована військовим потребам (від середини 1930-х за типовим проектом у містах СРСР будували так звані «школи-шпитали», які впродовж доби перетворювалися на військово-медичні заклади)? І що звільнення жінок-мусульманок від гаремів і паранджі мало на меті не в останню чергу (а може й передусім) мобілізацію величезних ресурсів дешевої робочої сили? Ну, а що стосується «підтримки багатьох союзних мов», то про це ще у середині 1930-х блискуче написав Лев Троцький: «Сталінська бюрократія, щоправда, зводить пам'ятники Шевченкові, але для того, щоб міцніше придушити цими пам'ятниками український народ і змусити його мовою Кобзаря славити кремлівську кліку гвалтівників» [Троцький, s.a.].

Звичайно, спадщина Маркса та Енгельса, а також їхніх продовжувачів кінця XIX — початку XX сторіччя суперечлива, зокрема й щодо національно-колоніальної проблематики. З одного боку, в ній легко знайти слова про те, що «не може бути вільним народ, який пригноблює інші народи», а з іншого — про «контрреволюційні нації, які мають щезнути у вихорі революційної бурі». Так само зрозуміло, що частина окреслених вище концептів українського марксизму, які стосувалися колоніалізму, належала виключно тому часові, частина була надто розпливчастою чи неточною, але частина з них не втратила актуальності й точності донині. Та головне навіть не в цьому, а в інтелектуальному заряді, який дали українським мислителям різних ідейних таборів «основоположники марксизму» в плані осмислення реальності XX сторіччя (з продовженням у XXI сторіччя), в отій «критичній енергетиці» Маркса, про яку йшлося на круглому столі. Ця критична енергетика втілювалася у майже суцільно неомарксистську інтелектуальну діяльність шістдесятників в УРСР, без якої Україна могла справді перетворитися на Малоросію. Та й чимало інтелектуалів-емігрантів діяли у резонанс із марксистською соціальною та антиколоніальною критикою, з урахуванням її здобутків. Що ж стосується сьогодення, то Україна має практично повний «джентльменський обладунок» постколоніальної доби, де головними є домінування компраторського капіталу, донедавна неповна структура суспільства, коли соціальні групи, покликані займатися стратегічним політичним, військовим, культурним та економічним менеджментом, або надто тісно

пов'язані з метрополією, або не підготовлені знаходити відповіді на виклики доби (особливо відчутним це все стало 2014 року), недовершена і нецілісна національна культура. Ще наприкінці 1980-х Іван Дзюба проаналізував ситуацію з культурою й констатував, що «сьогодні українська національна культура — це культура з неповною структурою... Ряд її ланок послаблено, а деяких взагалі немає» [Дзюба, 1998: с. 96]. І, можливо, головне тут — це бачення та оцінювання підколоніальним і постколоніальним народом себе самого не власними очима («очима своєї культури»), а очима колонізатора, очима «зоресяйного Кремля», тобто неадекватне національне світовідношення, з відповідною «сліпотою» щодо вибору своїх перспектив розвитку. Останнє означає, що та частина українського загалу, яка дивиться на себе очима нещодавньої метрополії, нездатна адекватно орієнтуватися у надскладному сучасному світі й ефективно відповідати на виклики доби. Простіше кажучи, вона зневажає свою власну культуру, історію, зрештою, своє незалежне майбутнє, а в підсумку за це вже довелося заплатити понад десятьма тисячами життів громадян Україні, і невідомо, скільки ще доведеться платити.

І взагалі, як зазначає дослідниця постколоніальних культур Ева Томпсон, Україна ще не має належної суми тих історичних міфів-оповідей, на яких ґрунтоване життя кожної сучасної нації. «Український набір міфів дуже відрізняється від тих, які переважають в країнах першого світу. Для України він ще тільки формується, тому що українці відновлюють своє самоствердження, якого їх намагалися позбавити їхні російські (а до того польські) колонізатори» [Томпсон, 2006: с. 32].

Як бачимо, Ева Томпсон (американська дослідниця польського походження, випускниця Варшавського університету) чітко вживає терміни «імперія» та «колонізатори», останній — і щодо Речі Посполитої. Натомість більшість сучасних західних дослідників «толерантно» прагнуть уникнути термінів «колоніалізм», «колоніальна політика» щодо європейських країн і народів, вживаючи термін *Nationalizing*. В цьому плані Ярослав Грицак зазначає: «Міжвоєнну Польщу вважають класичним прикладом *nationalizing state* — держави, яка веде політику націоналізації» [Грицак, s.a.]. Мовляв, вона просто хотіла зробити всіх своїх мешканців поляками, і не більше. З цим можна було б, мабуть, погодитися (хоча це «просто» включало в себе нищення системи української освіти й спонукання примусово-добровільного переходу до іншої мови, релігії та культури), якби не «маленька» заковика: ледь не половина території (і третина населення) другої Речі Посполитої перебувала на схід від «лінії Керзона», тобто встановленого 8 грудня 1919 року Верховною радою Антанти східного кордону власне польських земель. Що це, як не окупація з подальшою колонізацією, що виявляла себе в усіх сферах життя — від освіти до релігії, від утискання виборчих прав до конфіскації земель для колоністів-осадників [Грабовський, 2017: с. 48–52]? Та більшість західних дослідників не хоче визнавати факт польської колонізації

українських, білоруських і литовських земель (перед тим у 1918–1923 роках загарбаних за допомоги військової сили). Чому польські дослідники цього не хочуть визнати, зрозуміло: в такому разі українські націоналісти мають вигляд патологічних убивць-різунів, а поляки — жертв безпричинної агресії. Проте щойно ми порушимо питання у вимірі колоніалізму, як пояснення стають принципово іншими: національно-визвольні антиколоніальні війни не бувають благосними, причому з обох боків. А чим іншим може бути «Волинська різанина» 1943-го, якщо не такою війною? На Волині станом на той рік етнічні поляки становили 16%, а українці — 80% населення. Втрати цивільного населення з обох боків були пропорційними його кількості, а методи обох сторін — однаковими. І при цьому глорифікований нині в Польщі емігрантський лондонський уряд (чийми інструментами були Армія Крайова та Батальйони Хлопські) вважав Волинь (і Галичину також) невіддільною складовою Речі Посполитої та вів війну за здійснення цієї мети... Але чому в цій ситуації західні дослідники демонструють гіпертрофовану «толерантність», відмовляючись від концептів постколоніальних студій? Такий собі «расизм навиворіт», чи не так?!

Як на мене, відповіддю на виклики постколоніальної чи неокolonіальної ситуації, якщо зважати на досвід історії останнього сторіччя, може бути або бажання радикальним чином змінити стан справ у себе в країні, пройшовши більш чи менш швидко (від цього залежить обрання політичних засобів та їхній радикалізм) той шлях, який вже пройшли розвинені держави та нації, або ж намагання відмовитися від тих чи тих засадових аспектів світового прогресу, законсервувати певні традиції, піти «істиннішим» шляхом, ніж ішов світ, відкинувши оновлення суспільства шляхом глибинних реформ. Останній варіант стратегії сьогодні притаманний, скажімо, низці ісламських країн; його радикальним виявом є такі адепти «всесвітнього джихаду», як Талібан, Аль-Каїда, Ісламська Держава тощо. Що ж стосується України, то проблеми у неї, видається, такого самого гатунку, як у Південної Кореї чи Індії 1950–1970 років: суспільна та економічна модернізація, утвердження національного капіталу, підвищення (і помітне) частки кінцевого продукту у промисловості та сільському господарстві, розвиток національної буржуазії як продуцента, спонсора, експортера і певною мірою споживача продукції структурованої по-сучасному національної (зокрема й масової) культури, селективний допуск на національний ринок транснаціональних корпорацій, формування ефективної національної політичної еліти, визнання соціальних і політичних прав найманих працівників, консолідація «верхів» і «низів» в єдину націю тощо.

Інакше кажучи, йдеться про постколоніальну та антиімперіалістичну проблематику. А вона нерозв'язна без залучення досвіду того потужного українського неомарксистського інтелектуального напрямку ХХ сторіччя, що не зводив проблему колоніалізму до расового чинника, як це модно сьогодні на Заході, чи до чинника етнолінгвістичного, як це модно в нинішній

Україні. Видається, що комплексний, багатофакторний підхід до проблеми колоніалізму — ясна річ, з урахуванням здобутків останніх десятиріч, які вийшли за межі тих чи тих модифікацій марксизму, проте не втратили його здатності до глибинної, «нетолерантної» соціальної критики, наразі є найактуальнішим.

ДЖЕРЕЛА

- Азербайджанская ССР (1926). *Большая Советская Энциклопедия* (т. 1, сс. 638–666). Москва: ООО «Советская энциклопедия».
- Бараташвили Николай Мелитонович (1926). *Большая Советская Энциклопедия* (т. 3, сс. 693–695). Москва: ООО «Советская энциклопедия».
- Бачинський, Ю. (1924). *Україна irredenta*. Берлін: Вид-во української молоді.
- Волобуєв, М. (s.a.). *До проблеми української економіки*. Одержано з: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/>.
- Грабовський, С. (2017). *Колоніальні війни Другої Речі Посполитої*. Київ: Т-во «Знання України».
- Грицак, Я. (s.a.). *Кінець революції?* Одержано з: http://gazeta.ua/articles/grycak-jaroslav/_kinес-revoluciyi/751588.
- Дзюба, І. (1998). Чи усвідомлюємо національну культуру як цілісність? *Сучасність*, 9, 92–109.
- Желябов, А. (s.a.). *Речь Андрея Ивановича Желябова на процессе по делу о 1 марта 1881 г.* Одержано з: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/REVOL/SPEECH.HTM>.
- Мазлах, С., Шах-Рай, В. (1919). *До хвили. (Що діється на Україні і з Україною?)*. Саратов: Світська типографія, 5 відділ.
- Маркс, К. Капітал (s.a.(a)), т.1. Маркс, К., Енгельс, Ф. *Произведения*.
- Маркс, К. Капітал (s.a.(b)), т. 3. Маркс, К., Енгельс, Ф. *Произведения*.
- Подолінський, С. (2002). Лист до В.Н. Смірнова в Лондон. В: Сергій Подолінський. *Листи та документи*, упор.: Р. Сербин, Т. Слюдікова. Київ: Центральний державний історичний архів України.
- Програма Української Комуністичної Партії*. Одержано з: <https://vpered.wordpress.com/2009/11/27/ukr-comm-party-prog/>.
- Річицький, А. (1928). *Центральна Рада від Лютого до Жовтня. Нарис з історії української революції*. Харків: Держвидав України.
- Рябчук, М. (s.a.). *Я не стверджую, що ми приречені на «холодну» чи, ще гірше, «гарячу» громадянську війну*. Одержано з: https://zaxid.net/mikola_ryabchuk_ya_ne_stverdzhuyu_shho_mi_prirecheni_na_holodnu_chi_shhe_girshe_garyachu_gromadyansku_viynu_n1127321.
- Рябчук, М. (2011). *Постколоніальний синдром. Спостереження*. Київ: К.І.С.
- Томпсон, Е.М. (2006). *Трубадури імперії. Російська література і колоніалізм*. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи».
- Троцький, Л. (s.a.). *Об украинском вопросе*. Одержано з: <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotm465.htm>.
- Франко, І. (s.a.(a)) *Україна irredenta: Мозаїка із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50-ти томах*. Одержано з: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaic/31.html>.
- Франко, І. (s.a.(b)) *Що таке поступ?* Одержано з: <http://m.ukrclassic.com.ua/katalog/f/franko-ivan/2123-ivan-franko-shcho-take-postup?start=6>.
- Хмельницький Богдан Зиновий Михайлович (1935). *Большая Советская Энциклопедия* (т. 59, сс. 816–818). Москва: ОГИЗ СССР.
- Шаповал, Ю. (1994). «Я помилився, взявши на себе провину...» До 90-річчя М.С. Волобуєва-Артемова). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, 1 (1), 104–110.

- Энгельс, Ф. (1962). Внешняя политика русского царизма. В: Маркс, К., Энгельс, Ф. *Сочинения* (т. 22, сс. 11–52). Москва: Государственное издательство политической литературы.
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Category: *Former Russian colonies* (s.a.). Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Former_Russian_colonies.
- Colony (s.a.). Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Colony>.
- Moore, D.Ch. (2001). Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. *PMLA*, 116 (1), 111–128.

Одержано 08.07.2018

REFERENCES

- Azerbaijan SSR (1926). [in Russian] *The Great Soviet Encyclopedia* (vol. 1, pp. 638-666). Moscow: ООО «Sovetskaya entsiklopedia».
- Baratashvili Nikolay Melitonovich (1926). *The Great Soviet Encyclopedia* (vol. 3, pp. 693-695). Moscow: ООО «Sovetskaya entsiklopedia». [= Бараташвили 1926]
- Bachynsky, Ю. (1924). *Ukraine irredenta*. [in Ukrainian]. Berlin: Vydavnytstvo Ukrainoski molodi. [= Бачинський 1924]
- Volobuev, M. (s.a.). *On the Problem of Ukrainian Economy*. [in Ukrainian] Retrieved from: <https://vpered.wordpress.com/2013/02/04/volobuev-ukrainian-economy/>. [= Волобуєв s.a.].
- Hrabovsky, S. (2017). *Colonial Wars of the Second Rech Pospolyta*. [in Ukrainian] Kyiv: Tovarystvo «Znannya Ukrainy». [= Грабовський 2017]
- Hrytsak, Ya. (s.a.). *The End of Revolution?* [In Ukrainian] Retrieved from: http://gazeta.ua/articles/grycak-jaroslav/_kinec-revoluciyi/751588. [= Грицак (s.a.)].
- Dziuba, I. (1998). Do We Realize the National Culture as the Integrity. [in Ukrainian]. *Suchasnist*, 9, 92-109. [= Дзюба 1998].
- Zheliabov, A. (s.a.). *Speech of Andrei Ivanovich Zhelyabov at the Trial in Connection with the Prosecution on March 1, 1881*. [in Russian]. Retrieved from: <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/HISTORY/REVOL/SPEECH.HTM>. [= Желябов].
- Mazlakh, S., Shakh-Ray, V. (1919). *To the Wave. (What Happens in Ukraine and with Ukraine?)*. [in Ukrainian] Saratov: Sovitska typografiya, 5 viddil. [= Мазлах 1919]
- Marx, K. Capital, vol.1 (s.a.(a)). [in Russian] In: *Marx, K., Engels, F. Works*, 23, 20. [= Маркс (s.a.(a)).]
- Marx, K. Capital, (s.a.(b)), Vol. 3. [in Russian]. In: *Marx, K., Engels, F. Works*, 25 (1), [= Маркс (s.a.(b))].
- Podolynsky, C. (2002). Letter to V.N. Smirnov to London. [in Ukrainian] In: Serhiy Podolynsky. *Letters and Documents, compiled: R. Serbin, T. Slyudikova*. Kyiv: Tsentralny derzhavny istorichnyy arkhiv Ukrainy. [= Подолинський 2002]
- Program of the Ukrainian Communist Party (s.a.). [in Ukrainian] Retrieved from: <https://vpered.wordpress.com/2009/11/27/ukr-comm-party-prog/>. [= Програма s.a.]
- Richytsky, A. (1928). *Tsentralna Rada from February to October. Essay from the History of Ukrainian Revolution*. [in Ukrainian] Kharkiv: Derzhvydav Ukrainy. [= Ричицький 1928]
- Riabchuk, M. (s.a.). *I Do not state that we are doomed to "cold" or even worse to "hot" civil war*. [in Ukrainian] Retrieved from: https://zaxid.net/mikola_ryabchuk_ya_ne_stverdzhuynu_shho_mi_prirecheni_na_holodnu_chi_shhe_girshe_garyachu_gromadyansku_viyunu_n1127321. [= Рябчук (s.a.)].
- Riabchuk, M. (2011). *Postcolonial Syndrome. Observations*. [in Ukrainian] Kyiv: K.I.S. [= Рябчук 2011].

- Tompson, E.M. (2006). *Troubadours of the Empire. Russian Literature and Colonialism*. [in Ukrainian] Kyiv: Publ. House of Solomiya Pavlychko "Osnovy". [= Томпсон 2006]
- Trotsky, L. (s.a.). *On the Ukrainian Problem*. [in Russian] Retrieved from: <http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotm465.htm>. [= Троцкий (s.a.)].
- Franko, I. (s.a.(a)) *Ukraina irredenta: Mosaic from the Works Which Have not Entered in Collected Works in 50 Volumes*. [in Ukrainian] Retrieved from: <http://www.myslenedrevo.com.ua/studies/franko/mosaic/31.html>. [= Франко (s.a.(a))].
- Franko, I. (s.a.(b)) *What Is Progress?* [in Ukrainian] Retrieved from: <http://m.ukrclassic.com.ua/katalog/f/franko-ivan/2123-ivan-franko-shcho-take-postup?start=6>. [= Франко (s.a.(b))].
- Khmelnytsky Bogdan Zinovii Mikhailovich (1935). [in Russian]. *The Great Soviet Encyclopedia* (vol. 59, pp. 816-818). Moscow: OGIZ SSSR.
- Shapoval, Yu. (1994). «I Was Mistaken Taking the Blame on Myself...» (On the 90th Birthday of M.S. Volobuyev-Artemov). [in Russian] *From Archives of VUCHK-GPU-NKVD-KGB*, 1 (1), pp.104-110. [= Шаповал 1994].
- Engels, F. (1962). Foreign Policy of Russian Tzarizm (pp. 11-52). [in Russian]. In: Marx, K., Engels, F. *Works* (Vol. 22, pp. 11-52). Moscow: Gosudarstvennoye izdatelstvo politicheskoi literatury. [= Энгельс 1962].
- Anderson, B. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Category: *Former Russian colonies* (s.a.). Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Category:Former_Russian_colonies.
- Colony (s.a.). Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Colony>.
- Moore, D.Ch. (2001). Is the Post- in Postcolonial the Post- in Post-Soviet? Toward a Global Postcolonial Critique. *PMLA*, 116 (1), 111–128.

Received 08.07.2018

Сергій Грабовський

ПОСТКОЛОНІАЛЬНІ СТУДІЇ ТА УКРАЇНСЬКИЙ МАРКСИЗМ

Стаття присвячена українському марксизму, його початковим етапам розвитку та одному з його найголовніших напрямків — антиколоніальним і постколоніальним дослідженням. Розвідка продовжує дискусії круглого столу «Ідеологія і утопія. Спадщина марксизму і сучасна політична реальність» («ФД», №2, 2018). Автор констатує намагання українських марксистів пристосувати загальні положення Маркса та Енгельса до вітчизняних реалій і критичне ставлення до низки цих положень.

У статті окреслено найголовніші досягнення українських марксистів у царині антиколоніальних і постколоніальних досліджень. Юліан Бачинський 1895 року у книзі «Україна Irredenta» обґрунтував об'єктивну потребу в подоланні колоніального стану українських земель Галичини та Наддніпрянщини та створення Української самостійної соборної держави. У 1919 році Сергій Мазлах і Василь Шахрай у книзі «До хвилі (Що діється на Україні і з Україною)» писали, що індустріальний капіталізм перетворив східну Україну на розвинену російську колонію, а її мешканців — на сучасну націю. Це підготувало ґрунт незалежності України. Розгорнуте політико-економічне дослідження явища колоніалізму й обґрунтування статусу України як однієї з «колоній європейського типу» дав Михайло Волобуєв-Артемов у статті «До проблеми української економіки» («Більшовик України», 1928, №2–3). Волобуєв наголошував: якщо в СРСР Україна не стане окремою економічною одиницею, вона знову перетвориться на колонію.

Автор вважає, що врахування досвіду українського неомарксизму, який не спрощував проблематику колоніалізму, зводячи її до расового чинника, є вельми актуальним. Ідейний ресурс постколоніальних студій, розуміння специфіки України як «колонії європейського типу» вкрай потрібні сьогодні для проведення глибоких реформ.

Ключові слова: Колоніалізм, український марксизм, постколоніальні студії, соціальна критика, націонал-комунізм, імперіалізм, колонія європейського типу.

Serhii Hrabovsky

Post-colonial studies and Ukrainian Marxism

The article is devoted to Ukrainian Marxism, its initial stages of development and one of its main areas — anti-colonial and postcolonial research. It continues the discussion on the round table *Ideology and Utopia. The Legacy of Marxism and Modern Political Reality* (FD, No. 2, 2018). The author notes the attempts of the Ukrainian Marxists to adapt Marx's and Engels's main ideas to domestic realities and to criticize a number of these ideas.

The article outlines main achievements of the Ukrainian Marxists in terms of anti-colonial and post-colonial studies. Julian Bachinsky in 1895 in the book *Ukraine Irredenta* substantiated the objective need to overcome the colonial status of Ukrainian lands and to create Ukrainian independent state.

In 1919, Serhiy Mazlach and Vasyl Shakh-ray published the book, named *To the Wave*. In it they wrote that industrial capitalism turned Eastern Ukraine into a developed Russian colony, and its inhabitants — into a modern nation. It prepared the ground for making Ukraine independent.

The expanded political and economic study of the phenomenon of colonialism and the substantiation of the status of Ukraine as one of the “European-type colonies” was given by Mikhaylo Volobuev-Artemov in the article *On the Problem of the Ukrainian Economy*, published in the journal *Bolshevik of Ukraine* (2-3, 1928). Volobuev stressed: if in the USSR Ukraine will not become a separate economic unit, it will again turn into a colony.

The author believes that the experience of Ukrainian neo-Marxism, which did not simplify the problems of colonialism, reducing it to a racial factor, is very relevant. The ideological resource of postcolonial studies, understanding Ukraine's specifics as “European-type colony” is urgently needed today for in-depth reforms.

Keywords: colonialism, Ukrainian Marxism, post-colonial studies, social criticism, national-communism, imperialism, European-type colony.

Грабовський, Сергій — кандидат філософських наук, старший науковий співробітник відділу філософських проблем етносу та нації Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди Національної академії наук України.

Hrabovsky, Serhii — candidate of sciences in philosophy, senior research fellow, Department of Philosophical Problems of Ethnic and Nation, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine
